

М.М.Чорна
(м. Херсон, Україна)

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті зображено особливості розвитку літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття на матеріалі епістолярію Бориса Грінченка. Зосереджена увага на періодичних виданнях зазначеного періоду, елементах літературної критики, національних питаннях у епістолах Б.Грінченка.

Ключові слова: лист, листування, епістолярна спадщина, літературний процес, періодичні видання, літературна критика, дружні послання, відкриті листи.

Ключевые слова: письмо, переписка, эпистолярное наследие, литературный процесс, периодические издания, литературная критика, дружеские послания, открытые письма.

Key words: letter, correspondence, epistolary heritage, literary process, periodicals, literary criticism, friendly letter, open letter

Термін «літературний процес» виник на рубежі 20-30-х років ХХ ст. і почав широко використовуватися, починаючи з 60-х років. Саме ж поняття формувалося протягом ХІХ-ХХ ст. У ХІХ ст. вживались терміни «літературна еволюція», «літературне життя». В сучасному літературознавстві утвердився погляд на літературний процес як на історію літератури, що ґрунтується на зміні типів художньої свідомості: міфопоетичної, традиціоналістської, індивідуально-авторської. В останні десятиріччя вивчення літературного процесу здійснюється з компаративного погляду та включає розгляд таких понять: еволюція словесно-художніх форм, творчих принципів письменників, їх естетичних уподобань та світогляду, літературної критики. Літературний процес — важливий предмет історії

літератури. Літературознавство другої половини ХІХ ст. здолало вибірковість у вивченні літератури, предметом його дослідження стали всі твори письменників незалежно від рівня художності та ідеологічного спрямування.

Як твердить О.Галич, на розвиток літературного процесу впливають також інші види мистецтва – музика, театр, живопис, архітектура, скульптура, хореографія, а в новітню добу – кіно й телебачення. Помітний вплив на становлення літературного процесу мають також міфологія, ритуали та обряди, усна народна творчість, етнографія та менталітет народу, останнім часом деякі з цих факторів зазнають абсолютизації [8].

Терміном «літературний процес», на думку В. Халізева, позначається літературне життя певної країни та епохи (у всій сукупності її явищ і фактів) і довготривалий розвиток літератури в глобальному, всесвітньому масштабі. Літературний процес в іншому значенні слова складає предмет порівняльно-історичного літературознавства. Він включає літературно-художні видання, літературну критику, розвиток течій, напрямів, стилів, родів, видів, жанрів, епістолярну літературу, мемуари [9].

На літературний процес впливають соціально-економічні особливості розвитку суспільства. Економічні та історичні негаразди можуть сприяти розвиткові або завдавати шкоди літературі. Однак не можна прямо пов'язувати розвиток літератури з соціально-економічним станом певної країни. Історія літератури знає приклади, коли в періоди занепаду з'являлися визначні художні твори. Літературний процес має свої закони розвитку. Кожна література має свої закони розвитку, які безпосередньо пов'язані з суспільним та культурним життям народу.

Навіть у період складного суспільного та культурного розвитку суспільства, з'являються талановиті та непересічні постаті, які створюють геніальні літературні полотна. Яскравим прикладом цього є творчість Б.Г. Грінченка. Життя і діяльність Бориса Грінченка для багатьох поколінь

служить дієвим прикладом подвижництва на теренах розвою української культури та національної ідеї. Постать невтомного трудівника, що беззавітно віддав усі сили вітчизняній культурі, по праву може стояти поруч з такими титанами нації, як Тарас Шевченко, Іван Франко, Пантелеймон Куліш, Леся Українка. Становлення його як письменника й громадянина відбувалося наприкінці XIX століття, в найглухішу пору суспільного життя України. То був час жорстоких і безтямних визисків національної свідомості, коли придушувалися найменші прояви і спроби самоусвідомлення і самоствердження себе як народу. То був час тотального витравлення всього українського — починаючи зі слова й закінчуючи ідеєю. Саме в цих умовах на історичну арену виходила молода плеяда борців за українську національну справу, найяскравішим представником якої, безперечно, був Борис Грінченко.

Головним змістом і смислом життя для митця стала боротьба за українську національну справу. У своїх листах він робить критичний огляд тогочасного суспільного та літературного життя, звертається до аналізу причин занепаду національної літератури та висловлює думки й побажання щодо активізації процесів літературного національного відродження. Письменник глибоко й повно описує ці проблеми в своїх листах, керуючись критерієм історичного підходу, обмірковує зміст і суть таких понять, як патріотизм, національна свідомість, українська інтелігенція, національна література. Його політичні роздуми торкаються й шляхів розвитку мови, літератури, традицій та новаторства, що також є складовими літературного процесу. Саме через призму формування національної свідомості формує він і спадщину деяких українських письменників (Г.Квітки-Основ'яненка, М.Костомарова та ін.), з болем підсумовуючи їхню безпорадність або ж аморфність у цьому плані. Віддаючи належне своїм попередникам, він не може не втриматися від їдкового зауваження, констатує, що в тодішньому українському діячеві все ще сиділо дві душі: одна українська, а друга —

російська. Бо їм хотілося і рідному краю послужити, і не прогнівити того, хто може скарлати на смерть. Працюючи на ниві просвітництва, Б.Грінченко наочно постійно пересвідчувався у тій непоправній шкоді, що її завдавала русифікаторська політика царського уряду.

Найкраще питання літературного процесу кінця XIX – початку XX століття відображенні в епістолярію Б.Грінченка. Листи є одним із найцінніших першоджерел для розуміння світогляду автора, його взаємин із сучасниками, лабораторією мовних і літературних експериментів письменника. Багатоаспектність думок і почувань, болісний шлях до правди, сумніви, а то й відчай щодо літератури, яка в той час була прислужницею влади, - все це з граничною щирістю зафіксоване у письменницькому епістолярію. Детальний аналіз листів Б.Грінченка дає підстави твердити про глибокий психологічний самоаналіз автора, суперечності світогляду митця та його суспільні погляди. До того ж, із листів можна отримати інформацію не лише про внутрішній стан та переживання автора, а й про атмосферу, яка панує в суспільстві. Так, у листі до Трохима Зіньківського від кінця лютого 1887 року Борис Грінченко пише: «Атмосфера у Херсоні нудна, тяжка і гнітюча. Ледь-ледь видержую. Я щодня тут живу не тілом, не душею, а тільки одними нервами, нервами, нервами – живу, почуваю себе, як на ножах. Душевного спокою, котрий дав би змогу серйозно узятися за роботу, не маю й крихти, а до того ще, що не лист, то гарні звістки. Я тільки «сіпаюсь», іменно «сіпаюсь» - інакше не можу виразити мого настрою» [2, с. 64]. Подібний настрій звучить і в листі від 25 вересня 1889 року: «Минатимуть довгі, сумні, похмурі дні, такі тяжкі, що, мабуть, потім, якщо доведеться побачити інші, то сам дивуватимешся, як їх прожив. Страшні слова, а мусиш їх сказати: у рідному краї живеш, як чужий, бо живеш серед людей, котрі не мають рідного краю тим, що не знають його» [2, с. 168].

Епістолярна контактність Б. Грінченка фіксує його величезні зусиллями щодо видання українських літературних часописів. Видавнича

тема за кількістю інформації та частотою її обговорення адресатами займає одне із провідних місць у листуванні Бориса Грінченка. Вона стає найбільш актуальною у 1886 –1892 рр. Автор зізнавався, що у той час щоденно і наполегливо писав по 5–6 листів до відомих українців Ця велика кількість листів дає можливість простежити історію видання української періодики від початку і до кінця в усіх деталях, в усій сукупності проблем, які супроводжували її протягом усього часу виходу у світ.

Значна частина листів присвячена виданню альманахів та газет «Зоря», «Складка», «Киевская старина», «Діло», «Батьківщина» та ін. Листування свідчить, яку місію Б.Грінченко та його однодумці відводили українській пресі. Вони ставилися до її видання як до важливої національної справи, дієвого засобу у справі українського відродження. Письменник переконує адресатів, що всі труднощі видавничої справи тимчасові та перехідні, а справа має історичну перспективу.

За критерієм повноти відображення газетно-видавничих сюжетів листи можна поділити на дві категорії:

- 1) епістоли, що хронологічно фіксують всі основні проблеми періоду виходу альманахів;
- 2) епістоли, що відображають окремі проблеми або повністю присвячені їх вирішенню.

До перших відносимо регулярне листування, в якому домінуючими стають сюжети, пов'язані із виданням альманаху «Складка». Яскравим свідченням цього є листи Б.Грінченка до Т.Зіньківського, в яких чітко констатуються проблеми щодо видання альманаху «Складка»:

- від кінця лютого 1887 року: ««Складка» досі не виходить» [2, с. 64];
- від 26 вересня 1887 року: «В Харкові лаштується другий випуск «Складки» (а ти перший маєш? Її тепер не легко й знайти, мабуть, бо погоріла) » [2, с. 73];

– від 19 грудня 1887 року: «Редактор «Складки» пише, що другий випуск загинув» [2, с. 79];

– від 26 січня 1888 року: «З видавцем «Складки» і з перекладачем «Іліади» скоїлось дещо, пригода сталася. Невідомо, чим це все закінчиться. Осередок цієї пригоди – вірші Куліша – котрі цензура уже раз допустила. «Складка» може через це загинути» [2, с. 81];

– від 27 лютого 1888 року: « «Складка» буде, але з нею трапилася історія, - її редактора з-за одного твору Куліша тягало на розпитки. І вийшла така нісенітниця! Та хай йому цур» [2, с. 86];

– від 7 серпня 1888 року: « «Складка» уже місяців два як в цензурі. Напевне там і довіку залишиться» [2, с. 90].

До листів, що фіксують шляхи розв'язання конкретних видавничо-редакційних проблем, належить епізодична переписка, що доповнює загальну картину тривалого та регулярного спілкування українських митців та громадських діячів. Ці епістоли розкривають діапазон головних питань стосовно розвитку та «виживання» альманахів та газет в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. Так, коли Б.Грінченко писав одним адресатам, що він шукав літературні сили для «Зорі», талановитих дописувачів, то з інших листів стає відомо, до кого та з якими пропозиціями він звертався, вказуючи, що альманах критикували за певні дефекти. З листів до Т.Зіньківського можна встановити, хто і за що його критикував, до кого та з якими проханнями він звертався. У листі від кінця лютого 1887 року Б. Грінченко ділиться, що навіть рецензії вже перестали друкувати: «У «Зорю» посилав декілька рецензій, але вже й їх не друкують» [2, с. 64]. Таким чином, можна дійти висновку, що українська видавнича справа слабо розвивалася в умовах постійних утисків з боку влади. Всі україномовні періодичні видання заборонялися або жорстоко спотворювалися цензурою.

Крім того, у листах Б. Грінченко інформував своїх адресатів про видавничі та редакційні справи: стан передплати, фінансове становище

газети, стосунки у редакції, писав про пошуки найбільш відповідного соціального та тематичного напрямів газети, талановитих дописувачів. Часто у листах він замовляв конкретні теми публікацій, аналізував причини низької передплати та популярності газети, стимулюючи до аналізу і своїх адресатів.

Епістолу необхідно розглядати як факт літератури. У такому випадку епістолярій митця постає у контексті двох шарів, що взаємопроникають: реальної дійсності у суб'єктивному сприйнятті автора і створеного на її основі художнього світу митця, його естетичної цінності. Таким чином, лист письменника - це твір літературного та історіографічного жанру водночас. Залишаючись фактом приватного життя окремих осіб, листи широко висвітлюють суспільне та культурне життя всієї нації. В сучасному літературознавстві виділяють два типи листів: а) приватні; б) відкриті. Відкриті листи займають незначну частину епістолярної спадщини митців кінця XIX – початку XX століття. Свідченням цього є епістолярна спадщина Т.Шевченка, П.Куліша, Б.Грінченка, М.Драгоманова, Лесі Українки, І.Франка, М.Чернявського, М.Коцюбинського, В.Стефаніка, О.Кобилянської, В.Гнатюка, М.Лисенка та ін.

Прикладом відкритих листів можуть слугувати:

– «Писулька» П.Гулака-Артемівського до редактора «Русского вестника»;

– «Супліка до пана іздателя» та лист до редактора «Русского вестника» Г.Квітки-Основ'яненка;

– листи М.Максимовича до Г.Квітки-Основ'яненка та ін.

У листах цього типу:

– зафіксована творча історія відомих і малопомітних творів літератури (наприклад, про роботу над драмою-феєрією «Лісова пісня» Леся Українка в листі до сестри Ольги від 27/X 1911 р. пише: «Писала я її дуже недовго, 10-12 днів, і не писати ніяк не могла: бо такий уже був непереможний настрій...» [б, с. 475]);

– міститься оцінка творів художньої літератури (наприклад: «Дорогий Олесю Терентійовичу! Щойно прочитав «Собор». Орлиний, соколиний роман Ви написали, роман-набат!» — писав Григір Тютюнник до Олеса Гончара 16.11.1968 р.) [7, с. 292];

– відбиті стосунки письменників між собою, з редакторами, видавцями (наприклад, лист М.Коцюбинського до Івана Франка від 7 червня 1903 р. «Високоповажаний добродію! Позволяю собі ще раз нагадати Вам нашу уклінну просьбу прислати щось нового до нашого альманаху. Хоч невеличке, хоч дрібницю, а пришліть, бо не уявляю, як ми випустимо збірник без Вас, якого так люблять і поважають читачі на Україні. Будьте ж ласкаві — не забудьте нас. Ваш щирий М.Коцюбинський») [3, с. 349].

Яскравим зразком відкритого листа є «Листи з України Наддніпрянської» Б.Грінченка, в яких автор піднімає питання національної ідентичного українського народу. Проте такі листи є мало чисельними. В епістолярній спадщині Б. Грінченка домінують листи, що не призначались автором для оприлюднення. Необхідну інформацію письменник передав натяками. Неважко уявити собі, що могло б чекати Б.Грінченка, якби цензура пильніше вчиталася в кореспонденції митця. Так, у листі до Т.Зіньківського від 27 лютого 1888 року зазначено: «До речі, були у мене з візитом люде, себто – жандармський офіцер і т-во. Чого їм од мене треба – не знаю. Дуже зацікавились твоєю карточкою. Так ось усе й забуваєш: я, пак, тепер під слідством, а за що? Хоч заріж – не знаю» [2, с. 86]. Таким чином, Б. Грінченко попереджає про можливу небезпеку арешту Т.Зіньківського. Подібні натяки простежуються і в листах Б.Грінченка до І.Липи, який був засновником таємного товариства Братства Тарасівців.

Ось так об'ємно, багатовимірно, не оминаючи філософських узагальнень, осмислює Б.Грінченко події літературного життя у приватних листах до друзів-однодумців, до близьких та рідних людей. Гострота й простота оповіді, динамізм, яскравість зображуваних характерів, їхня

типовість, щедра, колоритна мовна стихія, глибокий підтекст, поєднання високого і буденного, публіцистичного й психологічного, драматичного й ліричного – це головні ознаки приватного листування Б.Грінченка. Це своєрідна та велика підготовча робота, підсумком якої дещо пізніше стануть власне художні твори. Приватне листування Б.Грінченка свідчить про складні й суперечливі стосунки митця із владою та літературним оточенням, дає змогу простежити різні аспекти внутрішніх переживань автора та його погляди на український літературний процес.

У письменницьких кореспонденціях спостерігаємо елементи епістолярної дипломатії. Недоговорюваність, словесно-смысловий підтекст, різноманітні натяки, приховані вишуканими стилістичними фразеограмами тощо – незмінні атрибути епістолярних формул у приватному листуванні Б.Грінченка. Митець був незмінно стриманим у своєму листуванні. Епістолярна спадщина підтверджує тяжіння автора до епістолярної дипломатії, до ретельного продумування кожного слова. Він прагне понад усе оминати висловлювання на політико-ідеологічні теми та сподівається, що найважливіше адресат прочитає між рядками.

У приватному листуванні Б.Грінченко не розраховував на те, що написані ним листи стануть предметом дослідження літературознавців. Епістолярні інтимні розмови Б.Грінченка зі своїм товаришем Т.Зіньківським насичені лайливою лексикою та просторіччями: «(...) та хай йому чорт! Краще мовчати» [2, с. 64]; «мала Настя (...) у цю хвильку співа свою пісеньку, од котрої в ухах лящить, а слухаю й пишу під музику. Тільки жалко, що вона так кричить (крик-бо напав), що виганяє з голови всі думки і доводиться кинути листа» [2, с. 41]; «одначе геть кацапщину хоч поки: насточортіла вона мені» [2, с.46]; «посилаю тобі свою пику, як бачиш, ти не пізнав би мене, якби де стрівся, а портрет дуже схожий» [2, с. 57]. Крім того, вагома частина листів відзначається глибоким змістом та бездоганим художньо-публіцистичним рівнем викладу: «Ну, ну, подивимося, друже, як

то ти до нашого Хасана завітаєш» [2, с. 59]. Приватна переписка Б.Грінченка неоднорідна та оригінальна. У ній можна простежити і просту народну мову і високий інтелектуальний спосіб викладу матеріалу.

Інтенсивне листування Б.Грінченка з сучасниками пояснюється унікальною можливістю для письменника залишатися самим собою, чесно та відверто висловлювати власну думку щодо певного літературного явища: «*«Притику»* прочитав. Скажу, що думаю. Се не оповідання – сюжету ніякого, а характеристика зручна, жвава і вміла; мова гарна (окрім деяких слів, наприклад: *«хмуриться – супиться»*)» [2, с. 128].

В умовах бездержавності, розчленованості українських земель між двома імперіями (Російською та Австро-Угорською), заборони української мови і літератури, певна річ, літературна критика не могла активно розвиватися, бо навіть постійних видань для цього не було. З приводу чого П.Куліш писав у своєму *«Зазивному листі до української інтелігенції»* у 1882 р.: *«Не маємо навіть рідної преси, котра б не давала національній мові миршавіти під впливом чужої й освіжала б Духа народного серед нашого безголів'я»* [4, с. 365].

Б.Грінченко завдяки приватному епістолярію отримав можливість вільно висловлювати власні незалежні судження й оцінки стосовно окремих художніх здобутків своїх колег у літературі, реалізувати як естетико-аксіологічну, так і соціально-регулятивну функцію літературної критики.

Науковий інтерес для вивчення цього питання становить праця *«Епістолярна літературна критика»* Л. Вашків, де міститься класифікація листів. За характером порушуваних проблем дослідниця усі листи ХІХ століття поділяє на три основні групи: а) родинно-побутові, б) ділові, в) дружні, інтимно-товариські послання. Серед ділових виокремлює офіційно-ділові. До родинно-побутових відносить листи письменників до своїх рідних. Кількість їх у кожного письменника різна. Це залежить не тільки від характеру адресанта, а й від способу та обставин життя: бо якщо частка

листів Лесі Українки до найближчої рідні є досить значною, то це насамперед тому, що хвороба змушувала її часто подорожувати [1, с. 110].

Найбільш цікаві дружні, інтимно-товариські послання, бо саме в цих листах автори найбільше висловлюють свої погляди на літературні події та нові художні твори. Для таких листів характерним є невимушений (інколи фамільярний) тон, розкута розповідь і навіть безцеремонність. Лексичний склад часто буває ненормованим, зустрічаються русизми, полонізми, германізми, діалектизми, вульгаризми. Писані вони не з примусу, а з власної волі. Саме такі листи переважають в епістолярію Бориса Грінченка.

Дружні листи не мають чіткої канонічної форми, композиція їх довільна, але обов'язково присутня оповідь. Листи цього типу Л. Вашків поділяє на листи з критикою чужих творів, листи з автокритикою, листи-рецензії. «Об'єктивні причини (геополітична розірваність України, відсутність розвиненої літературно-критичної журналістики та ін.) зробили український письменницький лист кінця ХІХ – початку ХХ століття фактором тогочасного літературного життя, а вміщену в ньому літературну критику – фактором літературного процесу» [1, с. 118]. Листами-рецензіями є листи О. Кобилянської до О.Маковея від 7 грудня 1898 року (про цикл поезій «Гірські думи»), Лесі Українки до І. Франка від 13-14 січня 1903 року (про поему «Лісова ідилія»), лист Лесі Українки до О. Кобилянської від 30 січня 1900 року (про оповідання «Некультурна»). У цих листах наявні основні складові частини рецензії. Інколи письменник розглядає твір у зв'язку з іншими публікаціями аналізованого твору. Крім характеристики сильних і слабких частин твору обов'язково наявна власна оцінка.

Досить часто листи наповнені автокритикою, основними причинами якої були потреба відстояти свій твір перед редактором чи видавцем, спроба коментувати вчинки своїх героїв, висловити мотиви, що спонукали до написання твору. Так, у листі до Т. Зіньківського від 29 січня 1889 року Б. Грінченко посилає свої «Весняні сонети» та зазначає: «Посилаю їх тобі,

друзе, ще не для альманаху, а на прогляд – їм треба, дуже треба, прогляду. Облиш вишукування поганих рихм – я їх знаю (одно тільки: чи не пришукаєш рихми в сонеті IX?). Зверни увагу на повторення, невірні епітети і непоетичні вірші, котрих таки багатенько (...) на мій погляд, останні сонети шкандибають, іноді й дуже. Потім скажи свій загальний присуд. І тоді, як ти вже поробиш усі замітки і я дещо виправлю відповідно своїм домаганням, я вже віддам тобі їх до альманаху» [2, с. 141]; «На превеликий жаль, не можу я дати для твого альманаху «Весняних сонетів»: продивившись їх уважно, я побачив у їх стільки невиробленого і навіть помилок мовних, що мусив залишити їх дома до того часу, поки з їх буде щось добре» [2, с. 146].

В епістолярію Бориса Грінченка виділяємо дві групи листів: а) приватні листи з уміщеною в них літературною критикою; б) листи як жанр літературної критики. Прикладом може слугувати листування Б. Грінченка з Т. Зінківським. Так, у листі Б.Грінченка до Т. Зінківського від 9 жовтня 1885 р. автор зазначає: «Переклад твій казки Щедріна «Самоотверженный заяц» я читав. По моїй думці, він непоганий, і мені дуже подобається, але в єму є вада: ти багато (для такої маленької п'єски) кинув неперекладених слів. Варто виправити (...)», «(...) чи читав поему Кострицького «Нова громада» (це новина) – на підпал годиться» [2, с. 46]. На сторінках листів між товаришами подекуди розгорталася ціла дискусія. Так, у листі від 5 серпня 1886 року Т. Зінківський категорично не погоджується з зауваженнями Б. Грінченка: «З деякими твоїми увагами з приводу «Порваних струн» я б не згодився. В число кацапізмів ти поставив «муза», «возглашу», «немощен», «пригожа». Таких термінів (...) трудно поминути, особливо, коли більшу частину їх ми не можемо замінити з рідної мови. «Возглашу» та «немощен» – церковної мови вплив, коли позичати, то позичати іменно з церковної, яко коріння, ніж з кацапщини (...) і Шевченко уживав часом церковнослов'янізми, хоч би: Радуйся, ниво не политая!» [2, с. 53]. На це досить детально відповідає Б. Грінченко: «(...) що ж до позичання з

церковнослов'янської мови, то мушу сказати ось що: а) усяке позичання тоді тільки має право бути, коли немає у мові слова чи виразу, котрого значення ми могли б поширювати до того «понятія», яке хочемо стермінувати, і нема елементів для виробу власного слова, б) усяке позичання вимагає, щоби позичене з чужої мови слово вжито було б у тій мові, для котрої його взято. (...) слово «немощен» не має права вживатись в українській мові, бо: а) замість його маємо слово «нездужий», і б) вжито його не в українській формі (...)» [2, с. 54]. Наведені листи містять лише елементи літературної критики.

Наявні в епістолярію Б.Грінченка і листи, які містять суто літературну критику. Так, у листі до Т. Зінківського від кінця лютого 1887 року зазначено: «Одержав іще дві книжки з 1886 року: «Правдива казка» Г. Кернеренка (Харків) і «Малорос-самобиток» Шибитька (Полтава). Обидві – негідь, а остання (вірші) настільки гидка, що навіть Бублій і Онопрієнко-Шолковий незмірно вище од неї» [2, с. 63]. Або: «Квітку я теж читаю (...) В його і мова шкандибає, і сентименталізмом так і тхне, і через те робленості іноді багато, і мораль іноді через лад уже дитяча тим, що світогляд вузький. (...) Не вважаючи на всі вади, дужий талант Квітчин усе ж зостається талантом і малює нам картини, основа котрих – справжнє реальне життя, хоча деякі місця розмальовки і узято автором із арсеналу сентименталізму» [2, с. 73].

Суворий літературний критик Б. Грінченко ніколи і нікому не нав'язував своїх оцінок. Він попереджав адресатів, щоби вони не сприймали його відверте слово як обов'язкове керування до дії, а лише як щирі поради, яку він робив в інтересах розвитку української літератури і творчості самого письменника. Тому його літературна критика мала форму приятельських порад, зауважень та побажань. За цією інформацією можна визначити, яку оцінку він давав тому чи іншому авторові, які робив зауваження за його змістом та формою, чим захоплювався, а що однозначно відкидав: «Який би там малий з твого погляду Самійленко не був, а все ж з усіх поетів

«вісімдесятих» років він найкращий. Цього ти не можеш одкинути, хочучи бути правдивим (...) Правда, ти не бачиш у Самійленка зовсім поетичного таланту, але ж се тільки так, зопалу сказано, бо все ж мусиш признати, що й одкинувши недобрі тобі «астрономічні медитації», все ж мусиш ти признати, що є декілька речей справді поетичних, а коли ти цього не зробив досі, то тільки тим, що сердишся, а через те й не правий. Jako зразок твоєї неправости можу навести ось що. Про вірш «Шкода» ти кажеш, що се «вбоге нівечення нещасливого якогось розміру (що се за розмір – я ніяк не вгадаю)». Тим часом сей розмір є ніщо інше, як один з улюблених у Гейне розмірів «якщодещо», «щодо-начебто» (...) » [2, с. 206].

При цьому будемо враховувати, що своєрідною формою вияву літературної оцінки є також постійний інтерес до творчості певного автора і прохання переслати його твори або критичні статті інших письменників про них. Борис Дмитрович Грінченко був активним громадським та культурним діячем і часто брав участь у видавничих справах, зокрема входив до складу редакційних комітетів різних літературно-наукових збірників. Тому неодноразово звертався до інших письменників з проханням прислати власні твори для друку. Так, у листі до Миколи Чернявського від 19 серпня 1907 року Грінченко пише: «Любий друже! Видавництво «Вік» заходжується видавати літературно-науковий публіцистичний збірник. Редакційний комітет ще не склався як треба, але до його мають належати С. Єфремов та я. Праця авторів має оплачуватися, але що «Вік» зараз не має багато грошей, то з виплатою гонорарів він трохи забариться. Кожна книга буде 19-15 аркушів. 31 октября хотілося б уже побачити друк. (Увага. Переклади приймаються тільки віршовані). Прошу Вас, щирий друже, прислати власні матеріали до друку найближчим часом. Стискаю Вашу руку. Б.Грінченко» [10, с. 113].

Серед кореспондентів та адресатів Б. Грінченка були відомі українські письменники. У листуванні з ними провідне місце займають не лише сюжети обговорення відомих літературних творів та їх видання, а й погляди на

творчість того чи іншого автора загалом, які супроводжувалися літературною критикою. На неї багате листування Б. Грінченка із І. Франком, М. Коцюбинським, О. Маковеєм, В. Гнатюком, Д. Яворницьким, І. Липою та особливо Т. Зінківським: «Вл. Сивенький (В.Самійленко) видає за кордоном свої вірші. Він прислав мені один переклад ямбів Барб'є – дуже непогано – і ще двоє віршів, з котрих одні чудові (...) Цей поет симпатичний, і мені здається, що він доскочить путящого місця в українській літературі» [2, с. 152].

Літературна критика стала основним сюжетом у переписці Б. Грінченка із Т. Зінківським. З їхнього тривалого листування видно, яку місію Б. Грінченко відіграв у формуванні письменницького стилю Т.Зінківського, скільки терпіння та наполегливості докладав, щоб переконати молодого, впертого і талановитого письменника у хибності його творчого методу. Терплячий та наполегливий Грінченко-критик присвячував переконливим аргументам десятки своїх листів із бажанням допомогти йому вийти на шлях справжньої творчості. Свою прискіпливу критику кореспондент пояснював бажанням допомогти письменникові розвинути його талант і стати відомим, досягти популярності. Він радив відшліфувати твори, не писати їх поспіхом, вдосконалювати мову, читаючи етнографічний матеріал, твори класиків української літератури.

За змістом епістолярій Б. Грінченка можна поділити на три групи:

- 1) листи, в яких письменники безпосередньо висловлюють своє розуміння твору чи ставлення до автора;
- 2) листи, в яких автори переказують власну чи чужу (але авторитетну) думку про певні твори;
- 3) листи, адресанти яких діляться враженнями від прочитаного чи почутого

Б.Грінченко у листах описував гостро злободенні питання літературного життя, що сприяло становленню української національної

літератури. Часто ділився враженнями не лише про літературні твори, а й про постаті письменників-сучасників. Літературно-критична тема широко та різнопланово репрезентована у виявленому листуванні Б. Грінченка з письменниками, публіцистами, видавцями, приятелями. Вона відображала літературну, видавничу та громадську діяльність не лише Б. Грінченка, а й широкого кола його кореспондентів. Листи часто інформували про становище певного періодичного видання, про обставини виходу у світ художніх творів тощо. Епістоли свідчать, до кого конкретно із письменників звертався автор, яку отримував відповідь, які твори були написані за його ініціативою. З листування видно, які оцінки давав літературним талантам та окремими творам Т. Зінківського, В. Самійленка, Г. Квітки-Основ'яненка та інших письменників.

Подальші перспективи дослідження пов'язанні з вивченням специфіки відображення літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття в епістолярній спадщині Б.Грінченка з погляду компаративістики. Значний пласт листів митця ще не досліджений, зокрема доцільним видається розгляд таких проблем: мовно-літературні дискусії, специфіка відображення громадського та культурного життя на Україні та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вашків Л. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі. – Тернопіль: Поліграфіст, 1998. – 134с.
2. «... Віддати зумієм себе батьківщині»: Листування Т. Зінківського з Б. Грінченком / Вступна стаття, упор., коментар С. С. Кіраля; переднє слово А. Погрібного. – К.: Нью-Йорк, Київська правда, 2004. – 518с.
3. Коцюбинський М. Твори: У 6 томах. — К., 1961. — Т.5. — 463с.

4. Куліш П. Вибрані твори: У 2-х томах. — К., 1999. — Т.2 — 365с.
5. Ляхова Ж. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства//ІІІ Міжнародний конгрес україністів. — Харків, 1996. — Том: Літературознавство. — С.86
6. Мороз М. Літопис життя і творчості Лесі Українки. — К., 1992. — 592с.
7. Слово про Олеся Гончара: Нариси, статті, листи, есе, дослідження. — К., 1988. — 632с.
8. Теорія літератури: Підручник / За наук. редакцією О.Галича, К.: Либідь, 2005. — 488с.
9. Хализев В. Теория литературы. — М.: Высшая школа, 2000. — 398с.
10. Чернявський М. Твори: У 10 томах. — Харків: Рух, 1998. — Т.2. — 569с.

// Кубань-Украина: Вопросы историко-культурного взаимодействия. Выпуск VII. Посвящается 150-летию Б.Д.Гринченка. Сост. А.М.Авраменко, В.К.Чумаченко. — Краснодар-Киев: ЕДВИ, 2013. — С. 35–47.